

**FOUNDATION ACTIVITIES OF THE
ARMENIAN PEOPLE IN URFA CITY
ACCORDING TO MUSLİM JUDGE REGISTERS
(1884-1899)**

ŞERİYYE SİCİLLERİNE GÖRE ERMENİLERİN URFA KAZASI'NDAKİ
VAKIF FAALİYETLERİ (1884-1889)

Yasin TAŞ¹

Abstract

Non-Muslim people in the Ottoman Empire have been able to establish a foundation freely like the Muslim population in the religious tolerance environment afforded to them. They have met the various needs of their temples, religious places, educational institutions, and needy co-religionists through these foundations. Registers of the non-Muslim foundations have been recorded with the supervision of the kadıs in sharia courts. The income and function of these foundations have not been interfered in as long as they have adhered to the issues specified in the foundation certificate-charter. In XIX. century in Urfa, non-Muslim population, particularly Armenians, have established various foundation. Some of these foundations have been recorded by the kadi court of the city. In this study, foundation activities of the mentioned community are revealed and evaluated in the light of 16 Armenian foundations recorded by the Sharia court in Urfa between the years of 1884-1899. Urfa Armenian foundations have been carried out in the form of donations to the church, and the administration has been left to the clergy in the church. Typically real estates like houses, shops, fields, vineyards, and orchards were devoted to these foundations. Foundation incomes have been donated to the repair of Big Armenian Church, to the needs of the orphan school students and the poor of the church, and to the water needs of the temples and Armenian quarters.

Keyword: Urfa, Armenians, foundation religious (vaqf), patrimony.

Özet

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler, kendilerine tanınan dini hoşgörü ortamında Müslüman ahali gibi rahat bir şekilde vakıf kurabilmişlerdir. Mabetlerinin, dini mekânlarının, eğitim kurumlarının ve yardıma muhtaç dindaşlarının çeşitli ihtiyaçlarını bu vakıflar eliyle karşılamışlardır. Gayrimüslim vakıfların kayıtları ve tescilleri, şer'î mahkemelerde kadılar nezaretinde yapılmıştır. Vakfiyelerde belirtilen hususlara bağlı kaldığı sürece bu vakıfların gelirlerine ve işleyişlerine müdahale edilmemiştir. XIX. yüzyılda Urfa'da, gayrimüslim tebaa bilhassa Ermeniler çeşitli vakıflar kurmuşlardır. Bu vakıflara ait vakfiyelerin bir kısmı, şehrin kadı mahkemesi tarafından kayıt altına alınmıştır. Bu çalışmada 1884-1899 yılları arasında Urfa'da şer'î mahkeme tarafından tescil edilen 16 adet Ermeni vakfiyesi ışığında, söz konusu zümrenin vakıf faaliyetleri ortaya konularak değerlendirilmiştir. Urfa Ermeni vakıfları, kiliselere bağış şeklinde gerçekleştirilmiş, idareleri ise kilisedeki din adamlarına bırakılmıştır. Bu vakıflar için umumiyetle ev, dükkân, tarla, bağ-bahçe gibi gayrimenkuller vakfedilmiştir. Vakıf gelirleri Büyük Ermeni Kilisesi'nin tamirine, kilise fukaralarının ve eytam mektebi öğrencilerinin ihtiyaçlarına, mabetlerin ve Ermeni mahallelerin su ihtiyacına bağışlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Urfa, Ermeniler, vakıf, kilise vakfi.

¹ Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, yasintas_34@hotmail.com

GİRİŞ

İnsan, fıtrati itibarıyla diğer insanlara ve canlılara yardım etme, zor zamanlarında onların yanında olma ve destek verme eğilimindedir. Bu nedenle kişinin sahip olduğu malın bir kısmı ya da tamamını diğer insanların belli ihtiyaçlarına tahsis etmesi geleneği insanlık tarihi kadar eskidir. Nitekim eski kültür ve medeniyetlerde ilahlara, mabetlere ve fakirlerin korunmasına yönelik çeşitli uygulamaların mevcut olduğunu biliyoruz. Ancak günümüzdeki şekliyle vakıf müessesesi, İslam dini ile birlikte onun emirleri ve insanlara faydalı olan her amelin ibadet telakki edilmesi anlayışıyla ortaya çıkmıştır. Zamanla hayır niyeti, kamu yararı ve sosyal sorumluluk gibi duygularla giderek gelişmiş, hayatın birçok alanında ortaya çıkan vakıflarla çeşitlenmiştir.²

En genel ifadesi ile vakıf; bir malın, sahibi tarafından dini, içtimâi ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsis edilmesidir.³ Bir başka ifade ile malî imkân sahibi bir insanın şahsi mallarından bir kısmını, diğer insanların menfaati için kamu hizmetini görecektir hayrî kuruluşlara dönüştürmesi veya bu kurumlara aktarmasıdır.⁴ Hiç şüphesiz bu şekildeki bir fiilin ve hizmetin asıl gayesi, Allah rızasına ulaşma isteğidir. Zira Müslümanlar, insanlığa hizmet için yapmış oldukları vakıflar ve kurdukları hayır müesseseleriyle Allah rızasını esas hedef ittihaz etmiş, insanların ihtiyaçlarını azaltmaya çalışmayı kutsal bir vazife bilmişlerdir.⁵

İslam hukukuna göre müslüman topraklarında yaşayan ve zimmî adı verilen gayrimüslimlerin, gerek kendi dindaşlarına gerekse de kilise ve manastırlarına vakıfta bulunmaları caizdir. Bu vakıfların şer'î açıdan geçerli olabilmesinin şartı, gelirlerinin sarf edileceği cihetlerin İslam'a uygun olması ve bu sarfın İslam dini açısından hayır ve ibadet sayılmasıdır. Kurulmuş olan gayrimüslim vakıflarından elde edilecek gelirlerin kilise ve manastırlarda bulunan din adamlarına, çalışanlara, talebelere, ihtiyaç içindeki fakirlere ve gayrimüslim toplumun ihtiyaçlarına sarf edilmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Ancak bu gelirlerin kiliselere, havralara, bunların tamir ve bakımına veya İncil ve Tevrat'ın basımına, dağıtılmasına sarf edilmesi yasaklanmış bu şekildeki vakıflar da dini açıdan geçersiz sayılmıştır.⁶ Zira bu hususlar İslam dini açısından hayır ve ibadet kabul edilmemektedir.

Osmanlı toplumunda vakıf kurma yoluyla hayır hasenatta bulunmanın çok yaygın bir kültür olduğu bilinen bir gerçektir. Hz. Peygamber döneminde başlayan ve sonraki dönemlerde gelişen vakıf müessesesi, Osmanlılar döneminde siyasi ve ekonomik gelişmelere paralel olarak çok daha büyük bir gelişme göstermiş ve devletin en ücra köşelerine kadar yayılmıştır. İnşa edilen mescitler, medreseler, mektepler, kütüphaneler, imaretler, tekkeler, köprüler, hastaneler, kervansaraylar, hamamlar gibi birçok dini ve hayri müessese vakıflar sayesinde vücuda getirilmiştir.⁷

Vakıf, İslam dini ile birlikte ortaya çıkmış bir müessese olmasına karşın asırlar boyunca birçok bölgede Müslümanlarla iç içe yaşayan gayrimüslimler, yaygın olarak gördükleri bu kurumdan etkilenerek kilise fukarası adı altında çeşitli vakıflar kurmuşlardır. Kiliselerdeki fakir rahiplere, din adamlarına, yetimlere ve ihtiyaç sahibi kimselerin hizmetine sunulmak üzere bu vakıflara çok sayıda mülk vakfetmişlerdir.

² Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1996, s. 67.

³ Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *DİA*, İstanbul 2012, C. XXXXII, s. 475.

⁴ Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003, s. 33.

⁵ Ömer Nasuhî Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilâhat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Basım Yayınevi, İstanbul ty, Cilt IV, s. 301.

⁶ Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 239; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yayıncılık, İstanbul 2001, C. III, s. 398-399; Ancak Ebu Hanife'ye göre zimmiler, kendi dinlerinde hayır ve ibadet olan cihetleri vakfiyelere şart olarak koyabilirler. Dolayısıyla kilise, havra gibi mabetler için tesis ettikleri vakıfları da sahihtir. Bilmen, *Kamus*, C. IV, s. 316.

⁷ Fuat Köprülü, "Vakıf Müessesinin Hukûki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, Yıl 1942, Sayı 2, s. 12.

Osmanlı devleti, topraklarında yaşayan gayrimüslimler konusunda kendisinden önceki İslâm devletlerinde görülen ve sınırları şer'î hukukla çizilen uygulamaları devam ettirmiş, onların devlete karşı belirlenmiş olan yükümlülüklerini yerine getirmelerinin dışında dinî hayatlarına ve gündelik faaliyetlerine karışmamıştır. Onların kilise, manastır ve diğer dinî müesseselerine bazı istisnalar haricinde müdahil olmayarak, bu mekânları ve hizmetlerini olduğu gibi bırakmıştır. Bu anlayışın tezahürlerini vakıflar konusunda da açıkça görmek mümkündür. Nitekim gayrimüslimlerin İslâm hukuku ilkelerine göre vakıf kurmasına izin verilmiş, bu vakıflar kadılar tarafından tescil edilerek, davaları şer'î mahkemelerde çözüme kavuşturulmuştur.⁸ Arşiv kayıtlarından Osmanlı yöneticilerinin, zimmilerin eski vakıflarına müdahale etmedikleri, tebaanın faydası için tesis ettikleri yeni vakıflara imkân tanıdıkları ve bu vakıfların devletten himaye gördüğü anlaşılmaktadır.⁹

Osmanlı'da gayrimüslim vakıflarıyla ilgili önemli meselelerden biri vakfiyelerde kilise ve diğer mabetlerin inşa ve tamirâtı ile ilgili şartların konulamamasıdır. Bilindiği gibi Osmanlı'nın klasik döneminde gayrimüslimlere ait ibadethanelerin inşa ve tamirâtı konusunda İslâm'daki zimmet hukukuna uygun olarak yeni ibadethanelerin inşası yasaklanmış, mevcutların onarımı ise izne bağlanmıştır.¹⁰ Ancak II. Mahmut döneminden itibaren geçmişe nazaran daha esnek davranılmış, bu konuyu tanzim eden şer'î uygulamadan vazgeçilerek gayrimüslimlerin talepleri büyük oranda karşılanmıştır.¹¹ Bu durum kilise ve mabetlere yapılan vakıflar konusundaki yasağı da önemli ölçüde yumuşatmıştır. Zira daha önceki uygulamada, şer'î hukuk çerçevesinde gayrimüslimlerin kilise, manastır, havra gibi mabetlerin inşa ve tamirlerine vakıfta bulunamayacakları kabul edilen bir husustur.¹² Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki Osmanlı dönemi bazı gayrimüslim vakıflarında, vakfedilen mülklerin gelirinun kiliselerin tamirine sarf edilebileceği yer almaktadır.¹³ Birazdan belirteceğimiz üzere, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Urfa'da kadılık tarafından tescil edilen bazı Ermeni vakfiyelerinde de kilise tamiri şartının açıkça yer aldığı görülmektedir.

Urfa'da Ermenilerin Vakıf Faaliyetleri

XIX. yüzyıl sonlarında Halep Vilayetine bağlı bulunan Urfa Sancağı'nın kaza merkezinde, nüfusun yaklaşık olarak altıda birini gayrimüslimler oluşturmaktadır. Mesela 1308 (1890) yılına ait Halep Vilayet Salnamesindeki nüfus kayıtlarında, kaza merkezinde toplam nüfus olarak 56.724 kişi bulunmaktadır. Bu rakamın 47.071'i (%83) Müslüman, geri kalan 9.653'ü (%17) ise Gayrimüslimdir. Gayrimüslim nüfusun önemli bir kısmı Gregorian Ermenilerdir. Nitekim aynı dönemde şehirdeki Süryani, Ortodoks ve Katolikler ile Yahudiler iki bin civarında iken hâkim unsur olan Ermeniler 7.123 kişidir.¹⁴ Bu rakam şehrin toplam nüfusunun % 12,5 gibi bir oranına tekabül etmektedir. Aynı yıllarda Urfa sancağındaki tüm Ermenilerin sayısı ise 9.783'tür.¹⁵ Bu durum sancak dâhilindeki Ermenilerin yaklaşık olarak %72 gibi önemli bir kısmının kaza merkezi olan Urfa'da ikamet ettiğini göstermektedir. Kaza dâhilindeki Ermeni

⁸ Olga Ziroyevic, "Osmanlı Dönemi Hristiyan Vakıfları", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Ed. Azmi Özcan, İstanbul 2000, s. 211-213; Ali İhsan Karataş, *Gayri Müslimlerin Toplum Hayatı- Bursa Örneği*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2009, s. 127-128.

⁹ Ziroyevic, "Osmanlı Dönemi Hristiyan Vakıfları", s. 209-215.

¹⁰ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih kurumu, Ankara 1989, s. 22; Kilise tamirleri için aranan şartlar ve takip edilen süreç konusunda bkz. Gülbadi Alan, "Osmanlı Devleti'nin Ermenilere Göstermiş olduğu İmtiyazlar Çerçevesinde Kilise Tamirleri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Yay. Haz. Metin Hülagü ve diğerleri, Erciyes Üniversitesi 2007, Cilt II, s. 206-211.

¹¹ Kemal Beydilli, "Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit- II. Mahmud Devrinde Kilise Tamiri-", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Ed. Azmi Özcan, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 256-265.

¹² Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 240.

¹³ Cahit Külekçi, *Ermeniler ve Türkler*, Kayhan Yayınları, İstanbul 2010, s. 319.

¹⁴ *1308 Tarihli Halep Salnamesi*, s. 240.

¹⁵ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.172.

nüfusunun büyük çoğunluğu şehrin batı tarafındaki Kebir Kenîsa, Bıçakçı, Hasekî, Kıtıl, Teymur, Telfutur mahallelerinde yer almaktadır. Ayrıca batıdan şehir merkezine doğru Halîlu'r-Rahman, İmam Sekâkî, Kutbeddin, Acembey, Esbbazarı, Kadıoğlu gibi mahallelerde de azımsanmayacak oranda Ermeni yaşamaktadır.¹⁶

Urfa'da yaşayan Ermenilerin önemli bir kısmı, Adana'daki Sis (Kozan) merkezine bağlı olan Gregorian Ermenileridir.¹⁷ Bilindiği gibi 19. Yüzyılın ortalarından itibaren Avrupalı devletlerin Osmanlı topraklarında elde ettikleri imtiyazlar ile yürüttükleri misyonerlik faaliyetleri sonucunda Gregorian Ermenilerin bir kısmı Protestan ve Katolik mezheplerini benimsemiştir. Urfa'da da bazı Ermenilerin bu mezhepleri benimsediği nüfus kayıtlarında görülmektedir. Mesela yukarıda değindiğimiz 1308 yılına ait Halep Vilayet Salnamesinde, şehirde 458 Katolik Ermeni ve 625 Protestan olduğu yer almaktadır.¹⁸ Ancak çalışmamızda konu edindiğimiz, şehirdeki hâkim Ermeni unsur olan ve bölgedeki geleneksel Ermeniliğin bir devamı niteliğindeki Gregorian Ermenileridir. Şeriyeye sicillerinde ve diğer arşiv kaynaklarında Ortodoks ve Katolik Ermeniler için bu zümreleri ifade eden mezhep isimleri kullanılmışken, mutlak şekildeki Ermeni ibaresi sadece Gregorian Ermenileri ifade etmek için kullanılmıştır.

Şehirdeki Ermenilerin önemli dini merkezleri, "Kenîsa-i Kebir" denilen Büyük Ermeni Kilisesi (Surb Astazen Katedrali) ile Hızır İlyas Manastırı'dır. Her iki dini mekân bünyesinde, bir takım hizmetleri yürütmek amacıyla birer vakıf mevcuttur.¹⁹ Ermeni nizamnamelerinde açıkça görüldüğü üzere, kilise ve manastırlar bünyesinde kurulmuş olan vakıfların temel amacı, bu kurumlara ait tüm gelirlerin Ermeni milleti yararına kullanılmasını sağlamak ve gerekli görülen yerlerde hastane, matbaa gibi kamu kurumları açmaktır.²⁰ Aynı nizamnamelerde cemaat vakıflarının yönetimi de cemaat meclislerine bırakılmıştır.²¹

Bulunduğu mahalleye adını da veren Büyük Kilise (Kebir Kenîsa),²² aynı zamanda şehirdeki Ermeni cemaatinin dini merkezi durumundaydı. Şehrin Ermeni cemaatinin yöneticisi ve din işleri sorumlusu olan murahhası da bu kilisedeki "murahhashane"de ikamet etmekteydi. Kilisede ayin ve ibadetlerin yanı sıra, eğitim veren bir okul mevcuttur. Birazdan ele alacağımız vakfiyelerde de görüleceği üzere buradaki okulun, muallimlerin ve öğrencilerin ihtiyaçları ile din adamlarının, Ermeni yetimler ile fakirlerin ihtiyaçları kilise vakfı tarafından karşılanmaktaydı. Büyük Kilise Vakfı'nın kuruluşu, mülkleri ve hizmet cihetlerine ait herhangi bir vakfiye sicil defterlerinde mevcut değildir. Ancak kayıtlarda şehrin değişik yerlerinde kilise vakfına ait gayrimenkullerin bulunduğu açıkça yer almaktadır. Mesela 26 Ramazan 1301 (20 Temmuz 1884) tarihli bir vakfiyede Büyük Kilise'ye 3 dükkân vakfeden Kapril v. Mulkon, Kebir Kenisa ve Esbbazarı mahallelerinde vakfettiği dükkânlarının dört bir

¹⁶ Taş, *Kadı Sicillerine Göre XIX. Asrın İkinci Yarısında Urfa'da Sosyal Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013, s. 61.

¹⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Yay. Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara 1991, C. III, s. 235.

¹⁸ *1308 Tarihli Halep Salnamesi*, s. 240.

¹⁹ Taş, *Urfa'da Sosyal Hayat*, s. 425.

²⁰ Murat Bebiroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri*, Ed. Cihat Külekçi, İstanbul 2008, s. 54.

²¹ Yuda Reyna ve Ester Moreno Zonana, *Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları*, İstanbul 2003, s. 35.

²² Bugün Vali Fuat Bey Caddesi üzerinde bulunan bu yapı ilk olarak 457'de Papaz Nona tarafından yaptırılmıştır. 1849 yılında Aziz Yahya Kilisesi kalıntıları üzerine dev bir katedral şeklinde yeniden inşa ettirilmiştir. Kilise, Cumhuriyetin ilk yıllarında elektrik santrali olarak kullanılmış, 1994'te ise restore edilerek Selahaddin Eyyubi Câmî'ne dönüştürülmüştür. Cihat Kürkçüoğlu, "Şanlıurfa Mimari Eserlerine Genel Bir Bakış", *Şanlıurfa: Uygurluğun Doğduğu Şehir*, Haz. Cihat Kürkçüoğlu ve diğerleri, Şurkav Yayınları, Ankara 2002, s. 74; Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış: Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, Çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 331.

tarafını sayarken, bitişiklerinde “Kenisa vakfı dükkânları” bulunduğunu ifade etmiştir.²³

Ermenilerin Büyük Kilise dışındaki önemli dini merkezlerinden bir diğeri de şehrin batı tarafında, Haleplibahçe denilen yerin batısında ve Sakıp Efendi Köşkü'nün yakınında bulunan Hızır İlyas Manastırı'dır. Burada klasik anlamdaki Hıristiyanlık eğitiminin yanı sıra çocuklar için bir mektep ve çeşitli hizmetler için tesis edilmiş bir vakıf bulunmaktaydı. Nitekim 28 Cemziyelevvel 1302 (15 Mart 1885) tarihine ait bir vekâlet kaydında; Ermeni murahhası Hurin Efendi, “*Urfa'nın hâricinde vâki' Hızır İlyâs Manastırı fukarâsına meşrût vakıf muskafâtından Halepli bahçesiyle meşhûr bahçenin şarkında kâin incirlik demekle ma'rûf bir kıt'a vakıf tarla*”nın bulunduğunu belirtmektedir.²⁴

8 Rebiulevvel 1291 (25 Nisan 1874) tarihine ait bir sicil kaydında ise Hızır İlyas Manastırındaki vakıf faaliyetlerine ilişkin önemli bilgiler yer almaktadır. Bu kayıta manastır “*derûnunda mine'l-kadîm Ermenî Milleti ve mîl-i sâireden maraba ve 'aceze misâfir ittihâz olunarak it'âm-ı ta'âmı ve mesârif-i sâiresi manâstır-ı mezkûrede icrâ*” edildiği yer almaktadır.²⁵ Dolayısıyla manastır bünyesindeki vakıf eliyle gayrimüslim fakirlere, işçilere ve yaşlılara yemek verildiği, çeşitli ihtiyaçlarının buradan karşılandığı anlaşılmaktadır.

Ermenilere ait Büyük Kilise Vakfı ile Hızır İlyas Manastırı Vakfı, birbirinden ayrı iki vakıf olmalarına ve hizmetleri ayrı ayrı yürütölmelerine karşın tevliyet ve idareleri tek elde toplanmıştır. Her iki vakfın mütevelliliği Urfa Ermeni Murahhası'nın uhdesindedir.²⁶ Bu durum murahhasın, Urfa'daki tüm Ermeni vakıflarının birinci dereceden sorumlusu ve tek idarecisi olduğunu göstermektedir. Murahhas her iki vakfa yapılan bağış, hibe ve vasiyetleri kabul ettiği gibi müteveli sifatiyle vakfa ait mülklerin işletilmesi, kiralanması ve vakfiye şartlarının uygulanmasından sorumludur. Ayrıca gerektiğinde her iki vakıf adına dava açar, vakıfların müdahali olduğu davalarda kendisi ya da vekili şer'î mahkemede hazır bulunurdu.²⁷

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Urfa'da faaliyet gösteren Protestan ve Katolik misyonerlerin, şehirdeki Ermenileri hedef alarak özellikle 1890'dan itibaren etkin şekilde yardım faaliyetleri yürüttükleri görölmektedir. Bu çerçevede Ermeniler için okullar, yetimhaneler, atölyeler, halı ve kilim dokuma fabrikaları ile hastaneler açmışlardır.²⁸ Ancak bu faaliyetlerin finansmanı batılı devletlerin ilgili yardım kuruluşları tarafından karşılandığı, işleyiş şekilleri vakıf usulü ile olmadığı ve söz konusu çalışmaların bu makalenin kapsamı dışında olduğundan konunun detaylarına girmeyeceğiz. Biz burada Ermenilerin kadı huzurunda tescil ettirdikleri vakfiyeler ışığında bu zümrenin vakıf faaliyetlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Son olarak şunu da ifade edelim ki Urfa Şerhiye Mahkemesi, diğeri Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi talepleri halinde Ermenilerin ve diğeri gayrimüslimlerin davalarını dinleyerek bu davaları şer'î hukuka göre karara bağlamıştır. Bu davalar arasında vakıflarla ilgili kayıtlar da mevcuttur. Nitekim az önce ifade ettiğimiz gibi Ermenî Murahhası Hürin Efendi, Hızır İlyas Manastırı'na ait Haleplibahçe'nin doğusunda bulunan incir bahçesinin vakfa teslimi için şer'î mahkeme huzurunda Bıçakçı Mahallesi'nden İstevan oğlu Artin'i vekil tayin etmiştir.²⁹ Aynı şekilde 27 Safer 1271 (19 Kasım 1854) tarihli bir şerhiye sicilinde, Kebir Kenisa Mahallesi sakinlerinden Sasonlu dilenci Kirkor oğlu Tovmacan'ın, vefatından önce insanların

²³ UŞS. 226/411-25.

²⁴ UŞS. 226/486-159.

²⁵ UŞS. 213/117-1384.

²⁶ Taş, *Urfa'da Sosyal Hayat*, s. 305.

²⁷ UŞS. 226/486-159.

²⁸ Bu faaliyetlerin detayları için bkz. Kieser, *İskalanmış Barış*, s. 328-343.

²⁹ UŞS. 226/486-159.

zimmesinde olan 328 kuruş alacağını “kilise fukarasına” vasiyet ettiği yer almaktadır. Tovmacan'ın vefatından sonra Muhtar adlı zımminin talebi ve Serkiz oğlu Keşiş Artin ile etmekçi Makdisi Vanis'in şahitliği üzerine söz konusu paranın kilise vakfına teslim edilmesine karar verilmiştir.³⁰ Bu durum aynı zamanda gayrimüslimlerin kiliseleri lehine ya da başka bir gaye ile gerçekleştirdikleri vasiyetlerinin şer'i mahkemeler tarafından geçerli kabul edildiğini göstermektedir.

1884-1899 Yılları Arasında Kurulan Yeni Vakıflar

1884-1899 seneleri arasında Urfa'da Ermeniler tarafından Büyük Kilise Vakfı ile Hızır İlyas Manastırı Vakfı'nın yürüttüğü hizmetlere kaynak sağlamak ve Ermeni cemaatinin ihtiyaç hissettiği alanlarda hizmet vermek üzere yeni vakıflar kurulmuştur. Bu vakıflar, kurucularının başvurusu üzerine şehrin kadı mahkemesi tarafından kayıt altına alınarak tescil edilmiştir. Söz konusu vakıflara geçmeden hemen önce kadılar nezaretinde kaleme alınan bu vakıflara ait vakfiyelerinin yazımında nasıl bir yol izlendiğine ve bu vakfiyelerin ne gibi hususiyetlere sahip olduğuna kısaca temas etmekte fayda vardır.

Bilindiği gibi Müslümanlara ait vakfiyelerin dibace kısmında umumiyetle çeşitli dualar ve vakıf tesis etmenin ehemmiyetine dair ayet ve hadisler yer almaktadır. İncelediğimiz gayrimüslim vakfiyelerinde hayır yapmanın yahut vakıf tesis etmenin dinî ve uhrevî önemine dair herhangi bir ifade yer almamaktadır. Bu vakfiyelere normal bir akdin inşası gibi başlanmıştır. Sadece bir vakfiyenin başına besmele ve kısa bir dua cümlesi yazılmıştır.³¹

Vakfiyelerde, Müslüman vakfiyeleri gibi vâkıfın adı, anne veya baba adları, hangi mahallede ikamet ettiği, vakfettiği mülklerin neler olduğu, bu mülkleri nereye hangi amaçla vakfettiği, vakfın kimler tarafından nasıl idare edileceği, gelirlerinin nerelere harcanacağı açıkça belirtilmiştir. Aynı şekilde vakfın sıhhati hakkında kadının hükmü, vakfın tescil edildiği tarih ve hazır bulunan şahitlerin isimleri kayıt altına alınmıştır.

Kurulmuş olan vakıflar şahıs vakıfları olmayıp, kiliseye bağış şeklinde tesis edildiğinden vakfiyelerin tamamında Urfa Ermeni Cemaatinin ruhani lideri olan Murahhas, mütevellî tayin edilmiştir. Bu durum şehirdeki gayrimüslimlerin, Müslümanlardan farklı olarak vakfettikleri mülklerin tevliyetini kendileri veya evlatlarının uhdesine almayıp, bağlı oldukları cemaatlerin dinî liderlerine bıraktıklarını göstermektedir. Murahhasın vefatı veyahut kilisedeki görevinden ayrılması durumunda tevliyetin devamına açıklık getirilerek, diğer tasarrufları gibi vakıf idaresinin de yerine murahhas olarak tayin edilecek kişiye devredildiği açıkça kaydedilmiştir.

Düzenlenen vakfiyelerde bağışlanan mülkler için müslüman vakıflarında yer alan “hapsettim”, “vakfettim” gibi tasarrufları vakfa çeviren ve fikhî açıdan belirlenmiş olan ifade kalıpları kullanılmıştır. Şer'i mahkemenin kendisi, söz konusu bağışlar için vakıf kelimesini kullanarak, bu işlemi müslüman vakıflarından ayrı görmemiştir. Biz de çalışmamız boyunca söz konusu tasarrufları vakıf şeklinde adlandırmayı uygun buluyoruz.

Nikogos oğlu Agop Vakfı: Bıçakçı Mahallesi sakinlerinden olan Nikogos oğlu Agop, kurduğu vakfın tescilini mütevellî tayin ettiği Urfa Ermeni Murahhası Piskopos Muhtaryan Hurin Efendi'nin de hazır bulunduğu kadı mahkemesi huzurunda yapmıştır. 6 Ramazan 1301 (30 Haziran 1884) tarihli vakfiye kaydına göre Dergezenli Mahallesi'nde kendisine ait bulunan bir adet hanı vakfetmiştir. Şehrin kuzey tarafında

³⁰ UŞS. 205/29-55.

³¹ Bu vakfiyenin başında yer alan ilgili kısım şu şekildedir. “Bismillahirrahmanirrahim el-hamdulillah ve kefa ve selâmun ‘alâ ‘ibâhidihî’llezîne’stafâ emmâ ba’d”, UŞS. 225/111-284.

ve Antep-Mardin-Diyarbakir yolu üzerinde olduğu anlaşılan hanın ismi vakfiyede zikredilmemiştir. Hanın kiraya verilerek işletilmesinden elde edilecek galle yani gelir ile evvela yapının lazım gelen tamirlerinin yapılması istenmiştir. Tamirden fazla kalan gelirin ise üçe bölünerek bir hissesi ile “*Büyük Kilisesi tamiri*” yapılması, birinin kilise bünyesindeki “*mektep fukaraları*”na, birinin ise “*kilise fukaraları*”na harcanması şart koşulmuştur.³²

Kileci Karakuş Vakfı: Bu vakfi kayıt altına aldırın Kebir Kenisa Mahallesi'nden Kileci Karakuş'tur. Bilindiği gibi kileci; buğday, arpa, mercimek gibi tahıl ürünlerinin ölçü tartısını yapan kimsedir. 26 Ramazan 1301 (20 Temmuz 1884) tarihli olan Kileci Karakuş vakfiyesi, mütevellî tayin edilen Ermeni piskoposu Hurin Efendi de hazır bulunduğu şer'i mahkemede kadı huzurunda düzenlenmiştir. Karakuş, biri Teymurcu Pazari'nde Narıncı Cami yanında, biri Kebir Kenisa Mahallesi'nde, diğeri de Cigulioğlu Sokağı'nda yer alan üç bâb dükkânını vakfetmiştir. Dükkânların mütevellî eliyle kiraya verilip hâsıl olan gelirin dörtte biri dükkânların tamir edilmesini, geri kalan üç hisseden birinin “*Ermeni Kilisesi'nin tamiri*”ne, birinin “*Hristiyan mektebi fukarası*”na, birinin de “*kilise fukarası*”na verilmesini şart koşmuştur.³³

Teymurcu Kapril Vakfı: Vakfın banisi Kebir Kenisa Mahallesi esnafından Malkon'un oğlu Demirci Kapril'dir. Vakfiyesi, Murahhas Hurin Efendi'nin de hazır olduğu şer'i mahkemede tescil edilmiştir. 26 Ramazan 1301 (20 Temmuz 1884) tarihli bu vakfiyeye göre Kapril, ikisi Kebir Kenisa Mahallesi'nde, biri de Esbbazarı (Atpazarı) Mahallesi'nde yer alan üç bâb dükkânını vakfetmiştir. Vakfiyede, dükkânların mütevellî eliyle kiraya verilip elde edilecek gelirin öncelikle dükkânların tamir ve termimine sarf edilmesi, kalan miktarın da üçe taksim edilerek, bir hissenin “*Ermeni Kilisesi'nin tamirine*”, bir hissenin “*Hristiyan Mektebi muallimlerine*” ve bir hissenin de “*kilise fukarasına*” meşrut olacak şekilde harcanması şart olarak belirlenmiştir.³⁴

Çalioğlu Boğos Vakfı: Bedros oğlu Çalioğlu Kileci Boğos, Kebir Kenisa Mahallesi Ermenilerindedir. Murahhas Hurin Efendi'nin de hazır bulunduğu şer'i mahkeme huzurunda, Narıncı Mahallesi'nde biri Muharrem Hamamı'nın yanında olan iki menzilin ve aynı mahalledeki bir bâb dükkânını vakfetmiştir. 26 Ramazan 1301 (20 Temmuz 1884) tarihinde kaleme alınan vakfiyede, dükkân ve menzillerin kiraya verilmek suretiyle elde edilecek gelirden evvela bu mülklere tamir yapılmasını, kalanın üçe bölünerek bir hissesinin “*kilisenin tamir ve termimi*”ne, bir hissesinin “*Ermeni Mektebi fukaraları*”na, bir hissesinin ise “*kilise fukaraları*”na verilmesini şart koşmuştur.³⁵

Kileci Ebker Vakfı: Banisi Kebir Kenisa Mahallesi'nden Kileci Mardo'nun oğlu Kileci Ebker'dir. Ebker, Piskopos Hurin Efendi hazır bulunduğu halde mahkeme huzurunda biri Haseki Mahallesi'nde diğeri Telfutur Mahallesi'nde bulunan iki evini vakfetmiştir. 26 Ramazan 1301 (20 Temmuz 1884) tarihli vakfiye suretine göre, evlerin mütevellî tarafından kiraya verilmesi ve elde edilecek gelirin evvela evlerin tamir ve termimine sarf edilmesi, fazlasının ise üçe bölünerek birinin “*Ermeni kilisesinin tamiri*”ne, birinin “*Ermeni mektebi fukaraları*”na, birinin de “*kilise fukarasına*” harcanmasını şart koşmuştur.³⁶

Segâtil Efendi ile dindaşlarına ait su vakfı: Bu vakıf, 1 Safer 1304 (30 Ekim 1886) tarihinde büyük Ermeni Kilisesi'nde Murahhas Hurin Efendi ve çok sayıda Ermeninin hazır bulunduğu mecliste tescil edilmiştir. Vakfın kurucuları, şehrin değişik mahallerinde ikamet eden Ermenilerden, Kevork oğlu Segâtil Efendi, Kuyumcu

³² UŞS. 226/411-24.

³³ UŞS. 226/410-23.

³⁴ UŞS. 226/411-25.

³⁵ UŞS. 226/412-27.

³⁶ UŞS. 226/411-26.

Tarhanoğlu Makdisi Malkon, Nirso'nun oğlu Agob, Seğatil Efendi'nin oğlu Karabet, Değirmenci Erkan oğlu Makdisi Aruş, Makdisi Serkis'in oğlu Etmekçi Karabet, David'in oğlu Çıgallıoğlu Vânis, Serkis'in oğlu Aruş, Kazgancı Makdisi Abraham, Kazgancı Boğos, Tokathlıoğlu Bedros, Nikoğusoğlu Kirkor, Hacir oğlu Nezar ve Tüfenkçi Makdisi Kirkor'dur. Aynı tarihte hazırlanan vakfiyeden söz konusu kişilerin daha önce, Hacı Sakıb Efendi'den çocuklarına miras kalan ve Cavsak Karyesi'ndeki Tasmaseki'den, muhtemelen Sâkıb Efendi Köşkü'ne akmakta olan 15 lüle (küçük boru) suyun mecrasını satın aldıkları ve bu kanallarla beraber buradan akan suyu vakfettikleri anlaşılmaktadır. Vakfiyede, söz konusu kanallarla taşınan sudan "*Büyük Kilise fukarası*"nın faydalanması şart koşulmuştur. Ancak bu şartın uygulanmasının mümkün olmadığı yahut çok zor olduğu durumlarda suyun, "*Ermeni Milleti fukarası*"na meşrut olduğu belirtilmiştir. Bu suyun ve kanalların tevliyeti murahhas Hurin Efendi'ye devredilmiş, onun görevinden ayrılması durumunda yerine Ermeni Patrikhanesinin görevlendireceği kişinin yahut onun vekillerinin müteveli olacağı kaydedilmiştir.³⁷

Etmekçi Hovannes Vakfı: Kasaboğlu Sâmiyâs'ın oğlu Etmekçi Hovannes, şehrin kuzey batısındaki Telfutur Mahallesi'ndendir. 8 Şevval 1308 (17 Mayıs 1891) tarihli vakfiye suretine göre şer'i mahkeme huzurunda Murahhas Hurin Efendi olduğu halde bir bâb iki göz dükkânını vakfetmiştir. Vakfiyede dükkânın kiraya verilerek elde edilecek gelir ile vakıf dükkânının tamir edilmesini, fazlasının "*Büyük Kilise'de sakin Ermeni milleti fukarası*"na harcanmasını şart koşturmuştur. Vakfın tevliyetini bu kilisedeki murahhasa devretmiş, murahhas tebdilinde vakfedilen dükkânın yeni murahhasa devrini şart koşturmuştur.³⁸

Olidis, kardeşi Abdo ve Kileci Nerzo Vakfı: Vakfın banileri Bıçakçı Mahallesi'nden Ermeni Asvador oğlu Olidis, kardeşi Abdo ve Kadıoğlu Mahallesi'nden Aruş oğlu Kileci Nezro'dur. Her üçü Büyük Kilise'de, piskopos Hurin Efendi'nin de hazır olduğu mecliste Bıçakçı Mahallesi, Abozadeoğlu Çıkmazı'nda yer alan ve ortak oldukları bir bâb mülk menzili vakfetmişlerdir. 8 Recep 1312 (5 Ocak 1895) tarihli vakfiyede, evin müteveli eliyle kiraya verilip elde edilen galle ile öncelikle gerektiği miktarda eve tamir yapılması şart koşulmuştur. Fazla gelirin ise, şehir dışındaki Tasmaseki'den Telfutur Mahallesi'ndeki sersebillere ve Büyük Kilise'ye gelen "*su kanallarının tamiri*"ne harcanmasını, tamire ihtiyaç hissedilmeyen dönemlerde bu paranın işletilerek nemalandırılması ve ihtiyaç olan yıllarda harcanması şart koşulmuştur. Vakfiyede su kanallarının zamanla işe yarayamayabileceği de hesap edilmiş ve zamanla suyoluna ihtiyaç olmaz ise gelirin "*Büyük Kilise vakfı fukarası*"na sarf olunması istenmiştir. Ayrıca Piskopos Hurin Efendi'nin vefat etmesi yahut murahhaslık görevi nedeniyle başka bir yere gitmesi durumunda, kiliseye tayin edilecek yeni murahhasın müteveli tayin edilmesi istenmiştir.³⁹

Etmekçi Agop ve Kardeşi Vânis Vakfı: Etmekçi David'in oğulları Etmekçi Agop ve kardeşi Vanis, Bıçakçı Mahallesi'ndendir. Her ikisi Piskopos Hurin Efendi'nin de hazır olduğu Büyük Kilise'deki mecliste, Eski Kehriz'de bulunan ve ortak oldukları 600 tiyek üzüm bağını vakfetmişlerdir. 8 Recep 1312 (5 Ocak 1895) tarihli vakfiye suretinde, bağın müteveli eliyle kiraya verilmesi, galle ile her yıl evvela araziye ait aşarın ödenmesi ve bağın masrafları için gerekli harcamaların yapılması istenmiştir. Aşar ve masraflardan arta kalan fazla gelirin ise, şehir dışındaki Tasmaseki'den Telfutur Mahallesi'ndeki sersebillere ve Büyük Ermeni Kilisesi'ne gelen "*su kanallarının tamir edilmesi*"nde kullanılması şart koşulmuştur. Tamir gerekmeyen yıllarda fazla gelirin

³⁷ UŞS. 225/111-284.

³⁸ UŞS. 221/320-5.

³⁹ UŞS. 219/302-475.

istirbah⁴⁰ edilerek biriktirilmesi, zaman içinde tamir durumunun tamamen ortadan kalkması halinde ise bu gelirin “*Büyük Kilise fukarası*”na sarf edilmesi vakfiyede yer alan diğer şartlardandır.⁴¹

Piskopos Hurin Efendi Vakfı: Vakfın banisi Urfa Ermeni Cemaati Murahhası Piskopos Hurin Efendi'dir. Hurin Efendi, şer'î mahkeme kâtibi Hocazâde Salih Efendi ve bazı Ermenilerin hazır bulunduğu Büyük Kilise'de, sur dışında Cavsak Karyesi yakınında kendisine ait bulunan bir tarla, dokuz yüz tiyek bir üzüm bağı ve bağın içindeki evi vakfetmiştir. 8 Recep 1312 (5 Ocak 1895) tarihli vakfiyede, müteveli tayin ettiği Esbbazarı Mahallesi'nden Kevork v. Kileci Bedros eliyle kiraya verilip, elde edilen gelir ile evvela mülklerin senevî aşarının ödenmesini ve gerekli yerlerine tamir yapılmasını istemiştir. Fazla gelirin ise, Urfa'nın batı tarafında sur haricinde yer alan Hızır İlyas Manastırı'nın suyolunun ve bu manastırdan Kırk Mağara nam mahaldeki sersebile giden “*suyolunun tamiri*”ne sarf edilmesini şart koşmuştur. Bu kanallara tamir gerekmeyen zamanlarda mevcut gelirin istirbah usulüyle işletilerek ihtiyaç olan zamanlarda kullanılmasını, buraların tamir durumunun ortadan kalkması halinde ise “*manastır fukarası*”na sarf olunmasını istemiştir. Ayrıca Urfa'da murahhas kaldığı sürece kendisinin müteveli olarak tasarrufta bulunmasını isteyen Hurin Efendi, bu görevden ayrılması halinde vakıf tevliyetinin kendi yerine gelecek olan murahhasa devredilmesini şart koşmuştur.⁴²

Keçeciyan Kapril Vakfı: Vakıf, Bıçakçı Mahallesi'nden Bekçiyan Agop oğlu Malkon'un oğlu Keçeciyan Kapril tarafından kurulmuştur. Kapril, 8 Recep 1312 (5 Ocak 1895) tarihinde Büyük Kilise'de, Piskopos Hurin Efendi'nin de hazır olduğu mecliste Kebir Kenisa Mahallesi'ndeki iki evini vakfetmiştir. Aynı tarihli vakfiyede, her iki evin müteveli tarafından kiraya verilip elde edilen gelir ile öncelikle evlerin tamir edilmesini şart koşulmuştur. Fazla gelirin ise, şehir dışındaki Tasmaseki'den Telfutur Mahallesi'ndeki sersebillere ve Büyük Kilise'ye gelen “*su kanallarının tamiri*”ne harcanmasını, tamire ihtiyaç hissedilmeyen yıllarda bu paranın işletilerek nemalandırılması şart koşulmuştur. Vakfiyede, su kanallarına zamanla ihtiyaç kalmaması halinde, gelirin “*Büyük Kilise Vakfı fukarası*”na sarf olunması istenmiştir. Ayrıca Piskopos Hurin Efendi'nin vefat etmesi yahut başka bir yere gitmesi halinde, kiliseye tayin edilecek yeni murahhasın müteveli tayin edilmesi istenmiştir.⁴³

Devheriye Hatun Vakfı: Vakfi kuran kişi Gerz Mahallesi'nden Laklakoğlu Kevork'un kız Devheriye adlı Ermeni kadındır. Bu vakıf, 14 Şevval 1314 (18 Mart 1897) tarihinde Devheriye'nin Gerz Mahallesi'ndeki evinde kadı mahkemesi kâtiplerinden Hocazâde Salih Efendi tarafından kayıt altına alınmıştır. Devheriye hatun, müteveli tayin ettiği murahhas vekili Ananya Efendi ile Ermeni cemaatinden bazı mensupların hazır olduğu mecliste, Gerz Mahallesi'nde Masbane Sokak'ta yer alan üç oda, bir mahzen, bir divan, bir matbah, bir kuyu ve bir helâyi müstemil evini vakfetmiştir. Vakfiyede, evin müteveli eliyle kiraya verilerek elde edilecek gelir ile öncelikle evin gerekli yerlerine tamir yapılmasını, fazla gelirin ise Büyük Kilise'de yeniden inşa edilmekte olan Hıristiyan Eytâmı Mektebi'nde bulunan “*şakirdân-ı eytâm fukarasına*” verilmesini şart koşmuştur. Ayrıca vakfiyede belirlediği bu şarta, hiçbir suretle muhalefet

⁴⁰ Bey-i 'ıyne de denilen istirbah; bir kimsenin bir malı bir şahsa bir bedel ile veresiye olarak satıp, o malı aynı mecliste, aynı şahıstan o bedelden daha aza peşin olarak satın almasıdır. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998, s. 170; Bir başka ifade ile vakıflara ya da eytâm sandığındaki küçüklere ait paranın, belli bir süre içinde ve muayyen bir kâr karşılığında ihtiyaç içindeki esnafa ya da kişilere kredi olarak verilmesidir. Konu hakkındaki dini tartışmalar ve Osmanlı uygulaması için bkz. Akgündüz, *Vakıf Müessesesi*, s. 224-229.

⁴¹ UŞS. 219/304-477.

⁴² UŞS. 219/303-476.

⁴³ UŞS. 219/301-474.

edilmemesini ve Ermeni milletinden her kim murahhas olur ise riayet etmesi istenmiştir.⁴⁴

Taşçıyan Agop Vakfı: Mahkeme kâtiplerinden Arabîzâde Müslüm Efendi, Hacir'in oğlu Taşçıyan Agop'un, Bıçakçı Mahallesi'ndeki evinde 17 Safer 1316 (7 Temmuz 1898) tarihinde kaydedilmiştir. Agop, murahhas vekilli Ananya Efendi'nin de hazır olduğu mecliste, Gerz Mahallesi'ndeki bir bâb çulha dükkânını vakfetmiştir. Vakfiyede, dükkânın müteveli eliyle kiraya verilerek, evvela dükkâna tamir yapılması, fazla gelirin ise ikiye taksim edilerek yarısının "*Büyük Kilise hudeması fukarâsına*" diğer yarısının ise "*Büyük Kilise fukarâsı*"na verilmesini şart koşmuştur.⁴⁵

Haşveci oğlu Toros Vakfı: Bu vakıf 17 Safer 1316 (7 Temmuz 1898) tarihinde Telfutur Mahallesi Ermenilerinden Haşveci oğlu Toros'un evinde, mahkeme kâtiplerinden Arabîzâde Müslüm Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Toros, mecliste hazır bulunanlardan murahhas vekili Ananya Efendi'yi müteveli tayin ederek aynı mahallede bulunan bir adet evini Büyük Kilise'ye vakfetmiştir. Vakfiyede, evin müteveli tarafından kiraya verilerek gelirin öncelikle ev tamirine harcanmasını istemiştir. Fazla kalan gelirin yarısının "*Kebir Kenisa derûnundaki mektebhâne şakirdânunun fukarâsına*" diğer yarısının "*Büyük Kilise fukarâsına*" verilmesini şart koşmuştur.⁴⁶

Dehriye Hatun Vakfı: Bu vakıf 17 Safer 1316 (7 Temmuz 1898) tarihinde Gerz Mahallesi Ermenilerinden Agop'un kızı Dehriye'nin evinde, şer'i mahkeme tarafından gönderilen kâtiplerden Arabîzâde Müslüm Efendi tarafından kayıt altına alınmıştır. Dehriye Hatun, birkaç Ermeni'nin de hazır bulunduğu mecliste, Urfa Ermeni cemaati murahhas vekili Hazaryan Hacir'in oğlu Ananya Efendi'yi müteveli tayin ederek, Gerz Mahallesi'nde vefat eden kızı Makrit'ten kendisine miras kalan evdeki 3/8 hissesini vakfetmiştir. Vakfiyede, evin müteveli eliyle kiraya verilerek gelirin öncelikle ev tamirine harcanmasını istemiştir. Tamirden fazla kalan gelirin yarısının Büyük Kilise'deki "*mektebhâne şakirdânunun fukarâsına*" diğer yarısının ise "*Büyük Kilise fukarâsına*" verilmesini şart koşmuştur.⁴⁷

Etmekçi Serkis Vakfı: Karabet oğlu Etmekçi Serkis, Kadioğlu Mahallesi sakinlerindedir. 17 Safer 1316 (7 Temmuz 1898) tarihinde yapmış olduğu vakıf, Kadioğlu Mahallesi'ndeki evinde şer'i mahkeme kâtiplerinden Arabîzâde Müslüm Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Serkis, aynı mahalledeki bir bâb mülk menziline, Ermeni Murahhas vekili Ananya Efendi'nin de hazır olduğu mecliste onu müteveli tayin ederek vakfetmiştir. Şart olarak evin müteveli eliyle kiraya verilmesini, elde edilen gelir ile evvela vakfettiği mülke tamir yapılmasını, fazla gelirin ise "*Ermeni kenisasında mektephâne şakirdânı fukarâsına*" harcanmasını istemiştir.⁴⁸

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

XIX. yüzyılda Urfa'daki Gregorian Ermenilerin iki önemli mabedi mevcuttur. Bunlar, Büyük Ermeni Kilisesi ve Hızır İlyas Manastırı'dır. Her ikisi aynı zamanda, şehirdeki Ermeni vakıf hizmetlerinin ve dini organizasyonlarının merkezidir. Ermeni cemaati tarafından yapılmış olan bağışlar, söz konusu mabetlere kaynak oluşturma ve buradaki vakıf hizmetlerinin yürütülmesine katkı sağlama amacına dönüktür. Bu amaçla 1884-1899 yılları arasındaki 15 yıllık zaman diliminde 16 adet Ermeni vakfı oluşturulmuştur. Bu vakıfların 5'i 1884'te, 1'i 1886'da, 1'i 1891'de, 4'ü 1895'de 1'i 1897'de, 4'ü de 1898 senesinde tescil edilmiştir. Kayıtlarda Ermenilerin ya da diğer

⁴⁴ UŞS. 218/361-50.

⁴⁵ UŞS. 216/270-744.

⁴⁶ UŞS. 216/269-742.

⁴⁷ UŞS. 216/270-743.

⁴⁸ UŞS. 216/271-745.

gayrimüslim şahısların kiliseden bağımsız, kendi adlarına kurdukları herhangi bir hayrî vakıf veya çocuklarının istifadesine sundukları bir evlâdiye vakfı tespit edilememiştir.

İncelediğimiz dönemde kaleme alınan 16 vakfın birini 14, birini 3, birini 2, diğerlerini de birer kişi olmak üzere toplam 32 kişi kurmuştur. Bu kişilerden 2'si kadın, 30'u erkektir. Bu vakıfların tescili için hazırlanan vakfiyelerde, söz konusu vakıf kurucularından bir kısmının ikamet ettiği mahalleler de yer almaktadır. Bu çerçevede 17 kişinin ikamet ettiği mahalleler kayıt altına alınmıştır. Buna göre, bu kişilerden 6'sı Bıçakçı, 5'i Kebir Kenisa, 2'si Kadıoğlu, 2'si Gerz, 2'si de Telfutur mahallesi sakinlerindedir. Bu mahallelerin, şehrin batısında yer alan ve Ermeni nüfusunun yoğun olduğu yerlerden olduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Aynı şekilde söz konusu 32 kişiden 15'inin mesleği de kaydedilmiştir. Bunlardan 4'ü etmekçi (fırıncı), 3'ü kileci, 2'si kazancı, birer de kuyumcu, keçeci, demirci, tüfenkçi, değirmenci ve din adamıdır.

Vakfiyelere, kayıt altına alındığı mekân itibarıyla bakıldığında dengeli bir dağılımın olduğu görülmektedir. 16 vakfiyeden 6'sı (% 38) şer'î mahkemede, 5'i (% 31) Büyük Ermeni Kilisesi'nde, 5'i (% 31) de vakfı kurmak isteyen kişilerin evlerinde hazır olan mecliste tescil edilmiştir. Şer'î mahkemede gerçekleştirilen vakıf tescilleri, Müslüman vakıfların tescili gibi kadı huzurunda yapılmıştır. Kilisede gerçekleştirilen 5 vakıfta ise, mahkemeye haber verildikten sonra kâtiplerden biri Büyük Ermeni Kilisesi'ne giderek umumiyetle "murahhas odası" denilen yerde gayrimüslim cemaat huzurunda vakıf kaydını gerçekleştirmiştir. Aynı şekilde evinde vakıf tescili gerçekleştirmek isteyen kişilerin bu talepleri de şer'î mahkeme tarafından karşılanarak evlerine mahkeme kâtiplerinden biri gönderilmiş ve belirledikleri şartlarla vakıfları kayıt altına alınmıştır. Her üç durumda da, vakıfların tescili şer'î esaslara göre yapılmış ve tescil edilen vakıflar şer'iyye sicillerine kaydedilmiştir.

Vakfiye kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla vakıf tescillerinin tamamında bağış yapmak isteyen kişiler ile beraber, Urfa Ermeni cemaatinin murahhası ya da vekili ve bir kısmı Ermeni cemaati hazır bulunmuştur. Vakıf tesis edenlerin tamamı, vakıflarına yönetici ve sorumlu olarak bu meclislerde hazır bulunan murahhas veya vekilini mütevellî nasb etmişlerdir.

Bu dönemde gayrimüslimlerin vakfettiği gayrimenkullerin büyük bir kısmını ev ve dükkân gibi akarlar oluşturmaktadır. Nitekim vakfedilen 26 adet emlak arasında 12 ev ve 10 dükkân mevcuttur. Diğer mülkler ise 2 üzüm bağı, 1 tarla ve 1 handır. Gelir getiren bu mülklerin yanı sıra şehir dışından su getirtilen bir su şebekesi, kanalları, boruları ve suyu ile birlikte vakfedilmiştir.

Bu dönemde teşekkül ettirilen gayrimüslim vakıfları klasik anlamdaki müslüman vakıfları gibi bireysel ve bağımsız vakıflar değildir. Bu vakıfların tamamı bağış şeklinde gerçekleştirilmiş, vakıf gelirleri Ermeni mabetlerine ve b mabetlerdeki çeşitli hizmetlerin edasına meşrut kılınmıştır. Vakfiyelerde görüldüğü kadarıyla bu hizmetler genel olarak, kilise tamiri, kilise fukarası, kilise sakinleri ve çalışanları, Ermeni milleti fukarası, kilise bünyesindeki şakirdan-ı mektep fukarası, mektep muallimleri ile kilise, manastır ve Ermeni mahallelerindeki sersebillere ait su kanallarının tamiri gibi hususlardır.

Vakfiyelerin tescil tarihleri ve yılları dikkatlice incelendiğinde önemli bir husus göze çarpmaktadır. Meselâ 1884 senesinde yapılan 6 vakfın tamamında, vakfedilen mülkten elde edilecek gelirin kilise bünyesinde eğitim gören öğrencilere ve muallimlerine şart koşulduğu görülmektedir. 1886 senesinde 14 Ermeni'nin Kebir Kenisa'ya yaptığı vakıfların tamamında, şehrin kuzeyinde yer alan Cavsak Köyü'ndeki Tasmaseki'den beş kanal ile Büyük Kilise'ye su getirilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde 1895 senesinde kiliseye yapılan tüm bağışlar, öncelikle gayrimüslim mahallelerdeki çeşmelerin, selsebillerin ve mabetlerin su ihtiyacı göz

önüne alınarak yapılmış, vakfiyelerin tamamında önceden yapılmış su kanallarının tamiri şartı konulmuştur. 1898 senesinde yapılan vakıflarda ise umumiyetle yeniden inşa edilen Urfa Ermeni Yetimhânesi'nin tamiri, kilisede kalan yetim çocuklar ile din adamları ve çalışanların ihtiyaçları için kaynak oluşturulduğu görülmektedir. Dolayısıyla Urfa'daki Ermenilerin dinî ve ruhanî liderliği konumundaki Murahhaslığın, çeşitli zamanlarda kiliseye bağış suretiyle vakıf kurmak isteyenleri organize ettiği ve bu vakıfların öncelikle gayrimüslim cemaatin acil ihtiyaç hissettiği alanlara tahsisini sağladığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

A) Arşiv Kaynakları

Urfa Şeriyeye Sicili (UŞS), Defter No: 205, 213, 216, 218, 219, 221, 225, 226.

1308 Tarihli Halep Vilayet Salnamesi.

B) Araştırma ve İnceleme Kaynakları

Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Yay. Cavid Baysun, TTK Yayınları, Ankara 1991.

Akgündüz, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1996.

Alan, Gülbadi, "Osmanlı Devleti'nin Ermenilere Göstermiş olduğu İmtiyazlar Çerçevesinde Kilise Tamirleri", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, Yay. Haz. Metin Hülâgü ve diğerleri, Erciyes Üniversitesi 2007, Cilt II, s. 203-225.

Bebiroğlu, Murat, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri*, Ed. Cihat Külekçi, İstanbul 2008.

Beydilli, Kemal, "Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit- II. Mahmud Devrinde Kilise Tamiri-", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Ed. Azmi Özcan, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 255-266.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fikhiyye Kamusu*, Bilmen Basım Yayınevi, İstanbul ty.

Bozkurt, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Türk Tarih kurumu, Ankara 1989.

Günay, Hacı Mehmet, "Vakıf", *DİA*, İstanbul 2012, C. XXXXII, ss. 475-479.

Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz yayıncılık, İstanbul 2001.

Karataş, A. İhsan, *Osmanlı Devletinde Gayri Müslimlerin Toplum Hayatı -Bursa Örneği-*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2009.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003.

Köprülü, Fuat, "Vakıf Müessesinin Hukûkî Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, Yıl 1942, Sayı 2, ss. 1-36.

Külekçi, Cahit, *Sosyo-Kültürel Açından Ermeniler ve Türkler*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2010.

Reyna, Yuda ve Zonana, Ester Moreno, *Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları*, Gözlem Yayıncılık, İstanbul 2003.

Taş, Y. (2014). Şeriyeye Sicillerine Göre Ermenilerin Urfa Kazası'ndaki Vakıf Faaliyetleri (1884-1889), ss 242-254

Taş, Yasin, *Kadı Sicillerine Göre XIX. Asrın İkinci Yarısında Urfa'da Sosyal Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.

Ziroyeviç, Olga, "Osmanlı Dönemi Hıristiyan Vakıfları", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, Ed. Azmi Özcan, İstanbul 2000, ss. 207-215.